

Emlékezés Francesco Saverio Nittire (1868–1953), a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagjára

Remembering Francesco Saverio Nitti (1868–1953), Honorary Member of the Hungarian Academy of Sciences

Francesco Saverio Nitti – olasz egyetemi tanár, államférfi, miniszterelnök, belügyminiszter, a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) tiszteleti tagja – 1868. július 19-én született a dél-olaszországi, évezredes történelmi múltra visszatekintő Melfiben (Potenza provincia, Basilicata tartomány). 1953. február 20-án hunyt el Rómában. Francesco Saverio Nittit a Magyar Tudományos Akadémia 1922-ben választotta tiszteleti tagjául.

Nitti az 1224-ben II. Frigyes császár (1215–1250) által alapított nápolyi egyetem jogi karán – mely Európa első állami egyeteme volt – szerzett diplomát 1900-ban. A diploma megszerzését követően először az újságírói pályát választotta többek között a tekintélyes nápolyi napilap, a *Corriere di Napoli* vezető újságírója lett, de az ugyancsak széles körben ismert *La Riforma sociale* lap főszerkesztője is volt.

1898-ban nevezték ki a nápolyi egyetemre a közgazdaságtan professzorának. Egyetemi tanárként érdeklődése középpontjában a pénzügyi jog állt. Említést érdemel, hogy két évvel korábban, 1896-ban a nápolyi Scuola di Portici tanára lett.

Fiatal korában írt első, az emigráció kérdésével foglalkozó tanulmánya még egyetemi hallgató korában jelent meg. Olaszországban széles körben olvasott tanulmányai elsősorban az úgynevezett „*déli kérdéssel*” foglalkoztak. A „*questione meridionale*” kifejezést első ízben a fiatalon elhunyt Antonio Billia (1831–1873) használta. Francesco Saverio Nitti alapos elemzésnek vetette alá az állami bevételek elosztásának különböző, igen gyakran politikai megfontolások által motivált szempontjait.

Az 1900-ban publikált – „*Il bilancio dello Stato dal 1862 al 1896/1897: Prime linee di una inchiesta sulla ripartizione territoriale delle entrate e delle spese pubbliche in Italia*” – című művében az Olasz Királyság állami költségvetését tekintette át, melyben különös figyelemmel volt a költségvetés északi-déli vonatkozására az olasz állam tekintetében. Említést érdemel, hogy a munka több kiadást is megért.

Nitti újszerű vizsgálati, elemzési módszere révén alaptalannak tekintette az ún. „*dél-olasz parazita életvitel*” széles körben elterjedt, valóság tartalmat nélkülöző mítoszát. Ezzel a kérdéssel az 1902-ben publikált „*Nord e Sud*” című írásában foglalkozott.

Több idegen nyelvre is lefordított tankönyve „*Principi della scienza delle finanze*” címmel 1903-ban jelent meg. A munka „*Scienza delle finanze*” címmel vált ismertté. Nitti tankönyvében hangsúlyozza, hogy az etikus állam nem tekinthető pusztán elvont fogalomnak, absztrakciónak; hanem realitás. Elveti a szociáldarwinizmust, az „*individualista irányzatot*”, melyet „*Scuola individualistica*”-nak nevez. Nézete szerint az állam a szociális együttműködés természetes formája.

1904-ben megjelent „*La ricchezza dell'Italia*” tanulmányában az olaszországi magánvagyon (patrimonio privato) megoszlását vizsgálta. Az 1906-ban publikált „*Le forze idrauliche d'Italia e la loro utilizzazione*” című munkájában a vízi energia fontosságát hangsúlyozta a déli területek halasztást nem tűrő iparosításában, gazdasági fejlesztésében a XX. század első évtizedében.

Francesco Saverio Nitti behatóan foglalkozott a katolikus szocializmus (*socialismo cattolico*) kérdésével is, annak komplex természetű problémáját elsősorban politikai oldalról elemezve. 1891-ben jelent meg az „*Il Socialismo Cattolico*” című munkája, mely a pozitív visszhang miatt még ugyanabban az évben ismét kiadásra került.

Nitti politikai pályája 1904-ben kezdődött. Ebben az évben lett tagja a radikális párt (*Partito radicale*) képviselőjeként az olasz képviselőháznak. 1911-től 1914-ig mezőgazdasági, iparügyi és kereskedelmi miniszter volt Giovanni Giolitti kormányában. Nitti kezdeményezésére került elfogadásra az *Istituto nazionale delle assicurazioni* (INA) létrehozásáról szóló törvény. Francesco Saverio Nitti 1917-től 1919-ig Vittorio Emanuele Orlando (aki a lemondani kényszerült Paolo Boselli utóda lett) kormányában pénzügyminiszterként tevékenykedett. Nittit 1919. június 23-ban III. Viktor Emánuel király miniszterelnöknek nevezte ki azt követően, hogy Orlando 1919. június 19-én lemondott.

Nitti csaknem egy éven át, 1920. június 15-ig volt az Olasz Királyság miniszterelnöke (*presidente del Consiglio dei ministri*). Kormányfőként megtartotta a belügyminiszteri tárcát is. Rövid ideig, ugyancsak miniszterelnökként a gyarmatügyi minisztériumot (*Ministero delle colonie*) is irányította.

A jeles politikusra, az államférfi Francesco Saverio Nittire nagy horderejű, halasztást nem tűrő fontos kérdések megoldása várt. Tervbe vette, többek között a katonaszökevényeknek adandó általános amnesztiát és az új délszláv állammal, a Szerb–Horvát–Szlovén Királysággal való, kompromisszumokat tartalmazó megegyezést. Politikai ellenfelei azonban megakadályozták e tervek valóra váltását.

A kormányfő Nitti helyzetét jelentős mértékben nehezítette, hogy a közrend (*ordine pubblico*) fenntartása mellett Fiume igen komplex természetű kérdésével is foglalkoznia kellett. A nehéz, sőt egyenesen kilátástalannak tűnő politikai és gazdasági helyzet miatt vonult vissza a politikai élettől. A szociálpolitika területén a Nitti által vezetett kormány komoly érdeme a munkanélküliek, a hadirokkantak és időskorúak kötelező biztosításáról rendelkező jogszabály elfogadása volt.

Nitti igen alapos történelmi és gazdasági ismeretekkel rendelkezett. Modern kifejezéssel élve reálpolitikus volt. A legcsekélyebb mértékben sem táplált illúziókat a békeszerződések (békediktátumok) által kialakult európai helyzettel szemben. 1921-ben jelent meg „*L'Europa senza pace*” („Nincs béke Európában”) címmel az I. világháborút lezáró békeszerződésekkel foglalkozó, a békeszerződések történelmi, politikai, gazdasági és etikai vonatkozásait alapos ismeretekre, tényekre támaszkodva elemző könyve. A hat fejezetből álló kötet már a következő évben, 1922-ben magyar nyelven is megjelent Budapesten. A munka szerzője tényekkel alátámasztva hangsúlyozza, hogy a békeszerződések (diktátumok) egyes győztes államok (hatalmak) érdekeit szolgálva újabb súlyos konfliktusok előidézői voltak Európában.

Nitti könyve komoly visszhangra talált a magyar közvéleményben is. A szerző 1922 márciusában jelentette meg Olaszországban könyvének második, javított és bővített kiadását, amely magyar nyelven már a következő évben megjelent. Említést érdemel, hogy Nitti e munkáját számos nyelvre lefordították.

Nitti ugyancsak jelentős, komoly nemzetközi visszhangra talált műve, a „*La decadenza dell'Europa*” című kiadvány 1926-ban jelent meg.

Nitti támogatta a Magyarországot, a magyarságot érő igazságtalanságok ellen több ízben felszólaló David Lloyd George-ot, aki eredetileg a Magyar Királyság területének etnikai alapon való felosztásának volt a híve. Mint ismeretes, az erős, elsősorban francia részről mutatkozó ellenállás miatt David Lloyd George feladta ezt az álláspontját, és helyette a brit külügyminiszter (1919 és 1924 között) George Nathaniel Curzon (1859–1925), folytatta a tárgyalásokat, amelyek a magyarság számára tragikus trianoni békeszerződéshez (Trattato di pace di Trianon) vezettek.

Francesco Saverio Nitti kétségtelenül kitűnő államférfi volt, bár nem látta előre a diktatúrára épülő új politikai rendszer, a fasizmus veszélyeit. Ugyanakkor eltérően például a korábbi miniszterelnök Paolo Bosellitől – (senátor 1921-től), aki 1916. június 18. és 1917. október között volt az Olasz Királyság miniszterelnöke – nem támogatta az 1922 október végén miniszterelnöknek kinevezett Benito Mussolini kormányát.

Nitti politikai nézetei, állásfoglalása miatt 1924-ben száműzetésbe kényszerült. Családjával együtt először Svájcban, Zürichben, majd Párizsban telepedett le. Párizsból támogatta az olaszországi antifasiszta mozgalmat. Tagja volt a külföldön és Olaszországban egyaránt aktív, 1929-ben létrejött „*Giustizia e Libertà*” illegális földalatti szervezetnek.

1933-ban a „*La démocratie*”, 1938-ban pedig a „*La désagrégation de l'Europe*” címmel jelentett meg tanulmányt Párizsban.

1943-ban Franciaország német megszállása idején Nittit politikai nézetei és tevékenysége miatt a Gestapo letartóztatta és a mai Ausztria területén lévő egyik táborba deportálta. Fogságban, 1948-ban „*Rivelazioni. Dramatis personae*” címmel megírta emlékiratait, melyek a történészek számára nézetünk miatt ma is komoly értékkel rendelkeznek. 1945-ben visszatért hazájába. Olaszország politikai életében játszott szerepe – bár tagja lett előbb az Assemblea Costituente-nek (Alkotmányozó Gyűlésnek), majd a parlamenti választást követően az olasz szenátusnak a liberális párt (Partito liberale) támogatásával – nem hasonlítható Vittorio Emanuele Orlandoéval. Európaisága, Európa iránti elkötelezettsége azonban minden kétségen felül állt.

Francesco Saverio Nittinek a dél-olasz kérdéssel, a politikai, továbbá a közgazdasági és a pénzügyekkel foglalkozó munkáit halálát követően 17 kötetben – *Scritti sulla questione meridionale (1958–1978)*, *Scritti politici (1959–1980)* és *Scritti di economia e finanza (1960–1972)* – jelentette meg Bariban a Laterza könyvkiadó. A „*L'Edizione nazionale delle Opere di Francesco Saverio Nitti*” című kiadvány a nemzetközileg is nagyra értékelt jogász, közgazdász és államférfi sokrétű munkásságának elismerését jelentette.

A Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagja (socio onorario), Francesco Saverio Nitti tudományos munkássága – több, ma is aktuális vonatkozására tekintettel – a XXI. században is figyelmet érdemel hazai és nemzetközi relációban egyaránt.

Francesco Saverio Nitti főbb munkái

Il Socialismo Cattolico. Torino, 1891.; Il bilancio dello Stato dal 1862 al 1896/1897.; Prime linee di una inchiesta sulla ripartizione territoriale delle entrate e delle spese pubbliche in Italia. Roux e Viarengo, 1900.; Napoli e la questione meridionale. 1903.; Principii della scienza delle finanze. Napoli, 1903.; La ricchezza dell'Italia. 1904.; Le forze idrauliche d'Italia e la loro utilizzazione. 1906.; L'Europa senza pace. Roma, 1921.; Nincs béke Európában. Budapest, 1922. (az olasz nyelven megjelent könyv magyar fordítása); L'Europa senza pace. 2a edizione riveduta e ampliata Roma, 1922.; Nincs béke Európában. Budapest, 1923. (az olasz nyelven megjelent könyv második kiadásának magyar fordítása); La decadenza dell'Europa. Roma, 1926.; Rivelazioni. Dramatis personae. 1948. és La scienza delle finanze, 1903–1936. 1–4 vols. (A cura di F. Forte) In: Edizione nazionale delle opere di Francesco Saverio Nitti. Scritti di economia e finanze. Bari, 1972.

Felhasznált irodalom

Don L. Sturzo: L'Italie et le Fascisme. Paris, 1927.; A. De Viti de Marco: Un trentennio di lotte politiche (1894–1922). Roma, 1930.; F. Catalano: Dalla crisi del primo dopoguerra alla fondazione della Repubblica (1919–1946). Storia d'Italia. V. tom. Torino, 1960.; A. Acquarone: L'organizzazione dello Stato totalitario. Torino, 1965.; Bela K. Kiraly, Peter Pastor, and Ivan Sanders (eds): Total War and Peacemaking: A Case Study on Trianon. Brooklyn College Press, New York, 1982.; F. Barbagallo: Francesco Saverio Nitti. Torino, 1984.; R. Antoni: Gli economisti e le origini della sicurezza sociale. Rivista di storia economica 1985 fasc. 2 211–235. old.; Ruiza M., Fernández, T. y Tamaro, E.: Biografía de Francesco Saverio Nitti. In: Biografías y Vidas. La enciclopedia biográfica en línea. Barcelona, 2004. <https://www.biografiasyvidas.com/biografia/n/nitti.htm>; Gerardo Marotta: Ethical and Political Ideals and the Primacy of Culture in the History of the Mezzogiorno. Journal of Regional Policy. English Edition of „Mezzogiorno d'Europa” 11 (1991) 643–681. old.; L. D'Arcone: Straordinarietà e stato ordinario. In: Storia del capitalismo italiano dal dopoguerra a oggi. (A cura di F. Barca) Roma, 1997.; Roberto Ruspanti: La questione della Transilvania ex ungherese nella pubblicistica italiana del ventennio fascista. In: Relazioni internazionali. Scritti in onore di G. Vedovato. vol. III. Firenze, 1997. 459–481. old. és H. Woller: Rome, 28. Oktober 1922, Die faschistische Herausforderung. München, 1999.

Hamza Gábor
egyetemi tanár, az MTA rendes tagja
Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE)
Állam- és Jogtudományi Kar
e-mail: gabor.hamza@ajk.elte.hu